

HUKM OYATLARI TUSHUNCHASI VA ULARNING
QUR'ONDAGI O'RNI

Sadirova Mubina Shavkatjon qizi

*O'zbekiston xalqaro islomshunoslik
akademiyasi Islomshunoslik fakulteti*

Islomshunoslik yo'nalishi 3-kurs talabasi

Telefon raqam: +998990392601

Ilmiy rahbar: O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi

*“Islomshunoslik va islom sivilizatsiyasini o'rganish
ICESCO” kafedrasi mudiri **Muhabbat Agzamova***

Annotatsiya: Mazkur maqola Qur'oni karimdagi ahkom oyatlarining nazariy asoslari, ularning mazmun-mohiyati hamda islom huquq tizimidagi o'rni va funksional ahamiyatini kompleks tahlil etishga bag'ishlangan. Tadqiqotda hukm oyatlarining ta'rifi, tasnifi va asosiy xususiyatlari ochib berilib, ularning ibodat, muomalot, jinoyat va moliyaviy-huquqiy munosabatlarni tartibga solishdagi normativ roli ilmiy asosda yoritiladi. Tezisdagi to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita hukm bildiruvchi oyatlar o'rtasidagi farqlar aniqlanib, ularning fiqhiy ijtihod jarayonidagi o'rni dalillanadi.

Kalit so'zlar. Ahkom oyatlari, shar'iy hukmlar, tafsir, fiqhiy istinbot, huquqiy normalar, ibodat, muomalot, jinoyat huquqi, meros huquqi, ijtihod, qiyos.

Аннотация. Данная тезисная работа посвящена комплексному анализу теоретических основ аятов ахкам в Священном Коране, их сущности и содержания, а также их роли и функционального значения в системе исламского права. В исследовании раскрываются определение, классификация и основные характеристики аятов, содержащих правовые предписания, а также на научной основе освещается их нормативная роль в регулировании **عباد**атных, гражданско-правовых, уголовных и финансово-правовых отношений. В тезисе выявляются различия между аятами, прямо и косвенно

устанавливающими правовые нормы, и обосновывается их значение в процессе фикхийского иджтихада.

Ключевые слова: Аяты ахкам, шариатские нормы, тафсир, фикхийский истинбат, правовые нормы, ибадат, муамалят, уголовное право, наследственное право, иджтихад, кьяс.

Abstract. This thesis is devoted to a comprehensive analysis of the theoretical foundations of ahkam (legal) verses in the Qur'an, their essence and content, as well as their role and functional significance within the system of Islamic law. The study elucidates the definition, classification, and main characteristics of legal verses and provides a scholarly examination of their normative role in regulating acts of worship, civil transactions, criminal law, and financial-legal relations. The thesis also identifies the differences between verses that establish rulings directly and those that imply rulings indirectly, substantiating their role in the process of fiqh-based ijtiihad.

Keywords: Ahkam verses, Sharia rulings, tafsir, fiqh-based derivation (istinbat), legal norms, worship (ibadat), transactions (muamalat), criminal law, inheritance law, ijtiihad, qiyas.

Qur'oni karim islom dinining asosiy manbai bo'lib, u e'tiqodiy va axloqiy tamoyillarni va inson hayotining barcha jabhalarini tartibga soluvchi huquqiy me'yorlarni ham o'z ichiga oladi. Ushbu me'yorlar orasida alohida o'rin tutuvchi ahkom oyatlari musulmon jamiyatining huquqiy tizimini shakllantirishda muhim manba hisoblanadi. Mazkur oyatlar orqali ibodat, muomalot, jinoyat, oilaviy munosabatlar va iqtisodiy faoliyatga oid aniq qoidalar belgilangan bo'lib, ular islom huquqining (fiqhning) nazariy va amaliy asoslarini tashkil etadi.

Islom huquqshunosligi tarixida ahkom oyatlarini o'rganish alohida ilmiy yo'nalish sifatida shakllangan. Mufassir va faqihlar, jumladan Abu Bakr Jassos va Jaloliddin Suyutiy, ushbu oyatlarni tahlil qilish orqali shar'iy hukmlarni aniqlash, ularni tizimlashtirish va amaliyotga tatbiq etish metodologiyasini ishlab chiqqanlar. Natijada "Ahkam al-Qur'an" kabi maxsus ilmiy asarlar yuzaga kelib, ular fiqh ilmining rivojida muhim ahamiyat kasb etgan.

Qur'ondagi hukm oyatlari, ularning ta'rifini va asosiy xususiyatlarini tushunish bilan boshlanadi. Hukm oyatlari Qur'onda muayyan bir amaldan yoki harakatdan hukm chiqaradigan, qilinishi yoki qilinmasligi lozim bo'lgan narsalarni belgilovchi oyatlar hisoblanadi. Bu oyatlar ibodat, axloq, jinoyat, huquqiy jarayonlar va ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi qoidalarni o'z ichiga oladi. Qur'oni karimda oyatlar mazmuniga ko'ra 3 turga bo'linib, ulardan bir qismi aqidaviy, bir qismi axloqiy, bir qismi huquqiy-normalarga oid va tafsir, fiqh ilmlarida "ahkom oyatlari" deb yuritiladi. Hukm oyatlari shariat qonunlarining asosiy manbai bo'lib, islomiy huquqiy tafakkurning shakllanishi va rivojlanishida muhim o'rin egallaydi. Ahkom oyatlari Qur'onda ko'plab muhim ibodat, muomalot, jinoyat, nikoh va talaq, meros, urush va tinchlik, moliyaviy bitimlar kabi jihatlarni o'z ichiga oladi. Ulamolarning hisob-kitobiga ko'ra, Qur'oni karimda taxminan 500 dan 700 gacha hukmiy oyatlar mavjud bo'lib, bu Qur'onning umumiy hajmining qariyb 11% ini tashkil etadi¹. Ularning soni mutaxassislar tomonidan turlicha fikr bildirishgan. L.R. Suyukiyaynenning fikricha, Qur'oni karimda musulmonlarning o'zaro munosabatlarida rioya qilishi lozim bo'lgan hulq atvor qoidalari 200 tadan 500 tagacha deb qayd etsa², Moskvada 1996-yilda nashr etilgan "Xorijiy mamlakatlar davlati va huquqi tarixi" darsligi mualliflarining ta'kidlashicha, "Qur'oni karimda musulmonlarning xulq-atvor qoidalariga oid oyatlar soni taxminan 500 tani tashkil etadi, shundan sof huquqiy mazmunga ega bo'lganlari 80 tadan ortiq emas³", – deya ta'kidlangan.

Tadqiqotchilar o'rtasida hukm oyatlarining aniq soni yuzasidan yagona fikr mavjud emas. Sharq islomshunos olimlarining qarashlariga ko'ra, hukm oyatlari turlicha miqdorlarda baholanadi. Ahmad Amin ularning sonini 50 ta deb ko'rsatadi, Siroj Ali Hindiy 200 ta deb hisoblaydi. Abdulvahob Xalloy va Xayruddin Karaman ibodatga oid oyatlarni hisobga olmagan holda 228 ta hukm oyati mavjudligini qayd

¹ Абу Бакр Жассос. Аҳком ал-Қуръон. – Ж.П. – Байрут: Дар ал-фикр, 2008. – Б. 26.

² Сюкняйни Л.Р. Муслманское право (структура и основные институты). – М.: Институт государства и право АН СССР, 1984. – С. 21.

³ История государства и права зарубежных стран. Часть 1. - М.: "Норма", 1996. – С. 420.

etadi. Muhammad Yusuf Muso hamda Abdulhakim Shar'iy Jo'zjoniy esa ularning sonini 333 ta deb belgilaydi.

Muqotil ibn Sulaymon, Movardiy, G'azzoliy, Zarkashiy va Ibn Rushd kabi ulamolar Qur'onda 500 ta hukm oyati mavjudligini ta'kidlaydilar. Ibn Arabiy esa ushbu oyatlar sonini yanada kengroq talqin qilib, 105 surada jamlangan 843 ta hukm oyati mavjudligini ilgari suradi.

O'zbekistonlik olimlar orasida ham bu borada turli yondashuvlar mavjud. Akademik A.X. Saidov Qur'oni karimda 250 ga yaqin huquqiy mazmundagi oyatlar mavjudligini qayd etadi⁴. A.Sh. Jo'zjoniyning "Islom huquqshunosligi: hanafiy mazhabi va O'rta Osiyo faqihlari" asarida esa huquqiy mazmundagi oyatlar soni 333 ta deb ko'rsatiladi⁵. Bu tasnifga ko'ra, 333 ta oyatning 140 tasi ibodatga, 70 tasi oila va nikoh munosabatlariga, 70 tasi mulkiy munosabatlarga, 30 tasi jinoyat va jazo masalalariga, 20 tasi sud ishlarini yuritishga, 3 tasi esa davlat hokimiyatini tashkil etish va uni amalga oshirishga oid qoidalarga bag'ishlangan⁶. Ayrim tadqiqotchilar Qur'oni karimda xalqaro munosabatlarni tartibga soluvchi 25 ta oyat mavjudligini ham qayd etadilar.

Qur'oni karimning huquqiy ahamiyatga ega oyatlari ibodat (namoz, ro'za, haj, zakot), poklanish (g'usl, tahorat, tayammum), ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar (sadaqa, ehson, soliq), oila va nikoh masalalari (nikoh, taloq, bola emizish, meros, vasiyat), jinoyat va jazo, sud jarayonlari, guvohlik berish, adolatni ta'minlash, qasos, urush va tinchlik masalalari kabi keng ko'lamlı munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan.

Hukmiy oyatlar mazmuniga ko'ra ikki asosiy toifaga bo'linadi: 1) *To'g'ridan-to'g'ri shar'iy hukm bildiruvchi oyatlar* – bu turdagi oyatlar shariy hukmni bevosita va aniq ifoda etadi. Misol uchun, Nur surasining 2-oyatida zino jinoyatining shar'iy jazosi haqida shunday deyiladi:

الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ

⁴ A.X. Saidov. Burhoniddin Marg'iloniy – buyuk huquqshunos. – T.: Iqtisodiyot va huquq. 1997. – B. 89.

⁵ A.Sh. Jo'zjoniy. Islom huquqshunosligi, hanafiy mazhabi va Markaziy Osiyo faqihlari. – T.: TIU, 2002. – B: 64-65.

⁶ O'sha manba. –B. 64-65.

“Zino qilgan ayol va zino qilgan erkakning har biriga yuz darra uringlar!”⁷

Bu oyatda jinoyat-huquqiy sohada qat’iy jazo ko‘rinishi bevosita bayon qilingan. Bu orqali Qur’on ijtimoiy axloqiy poklikni muhofaza qilish, zinoni jiddiy jinoyat sifatida baholash va jamoada fahshdan voz kechishga undashni ko‘zlaydi. Faqihlar, xususan Abu Bakr al-Jassos bu oyatni izohlar ekan, shariatning maqsadlaridan biri jamiyatni axloqsizlikdan poklash ekanini alohida urg‘ulagan.⁸ 2) *Bilvosita hukm chiqariladigan oyatlar* – bu oyatlar mazmunan to‘g‘ridan-to‘g‘ri hukm bildirmasa-da, tafsir, qiyos, istihson, istislah kabi metodlar orqali hukm istinbot qilishga imkon beradi. Misol tariqasida, Taloq surasining 2-oyatini ko‘rsatish mumkin:

فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ

“Bas, (iddat muddati) yetganda ularni yaxshilik bilan ushlang yoki yaxshilik bilan ajrashing”⁹

Bu oyatda ajrashish muomalasidagi axloqiy va huquqiy tamoyillar, xususan, ijtimoiy mo‘tadil yondashuv, hurmat va mas’uliyatlik talabi ilgari suriladi. Tafsiurchilar bu oyatdan ijtimoiy munosabatlarda adolat, insoniylik, mas’uliyat hamda huquqiy shart-sharoitlarga rioya qilish singari huquqiy tamoyillarni istinbot qilganlar.

Muhammad Ali Sobuniy “Ravo’i’ul Bayon” asarida mazkur oyatni sharhlab, islomiy huquqda ajrim masalalari faqat his-tuyg‘u asosida emas, balki huquqiy-adolat tamoyillari bilan bog‘liq bo‘lishi zarurligini ta’kidlaydi. Unga ko‘ra, bu oyat musulmon oilaviy huquqining eng muhim mezonlaridan biri bo‘lib, “Taloqni berish yoki rad etish ixtiyori faqat shariat yo‘li bilan, odob bilan va oila sha’nini saqlagan holda amalga oshirilishi lozim” – deb yozadi¹⁰. Ushbu toifalarning har ikkisi ham hukmiy oyatlar tafsirida muhim metodologik asoslarni belgilaydi. To‘g‘ridan-to‘g‘ri

⁷ Куръони карим маъноларининг таржима ва тафсири. / Таржима ва тафсир муаллифи: Абдулазиз Мансур. – Т.: ТИУ, 2012. – Б. 350.

⁸ Qarang: Abu Bakr Jassos. Ahkamul Qur’an. – Qohira: Dar al-hadis, 1998. Muhammad Ali as-Sobuniy. Ravo’i’ul Bayon: Tafsiro Oyatil-Ahkam min al-Qur’an. – Damashq: Maktabat al-G’azzoli, 1980. – B. 330.

⁹ Куръони карим маъноларининг таржима ва тафсири. / Таржима ва тафсир муаллифи: Абдулазиз Мансур. – Т.: ТИУ, 2012. – Б. 558.

¹⁰ Muhammad Ali as-Sobuniy. Ravo’i’ul Bayon: Tafsiro ayatil-ahkam min al-Qur’an. – J. I. – Damashq: Maktabat al-G’azzoli, 1980. – B. 332.

hukm bildiruvchi oyatlar asosiy qoidalarni bersa, bilvosita oyatlar tafsiriy ijtihod va fiqhiy qiyos orqali keng yoritiladi.

Tafsir va fiqhiy adabiyotlarda esa hukm oyatlari quyidagicha tasniflanadi. Bu tasnif Qur'onning nozil bo'lgan vaziyatlari, oyatlarning mazmuni va shariatda tutgan o'rni asosida shakllangan. Mufasssirlar va fiqh ulamolari bu toifalarni belgilashda oyatlarning mazmuniy, uslubiy va maqsadiy jihatlarini e'tiborga olganlar. Imom Suyutiy "Al-Itqon fi ulum al-Qur'an" asarida Qur'on oyatlarini mazmuniga ko'ra tasniflashning zaruriyati tafsir va fiqhda hukm chiqarish uchun metodik asos bo'lishini ta'kidlaydi. Ulamolar ibodat, muomalot, jinoyat va moliya-merosga oid oyatlarni alohida turlarga ajratish orqali shar'iy hukmlarning amaliy tatbiqini soddalashtirganlar. Abu Bakr Jassos oyatlarni aynan huquqiy toifalar asosida talqin etgan va uning "Ahkomul Qur'on" asarida o'zining yorqin ifodasini topgan. Bu tasnif nafaqat mavzuni yoritish, balki shar'iy istinbotda ham muhim ahamiyatga ega metod hisoblanadi.

1. Ibodatga oid oyatlar:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

"Ey mo'minlar! Sizlardan avvalgilar zimmasiga yozilgani kabi, sizlarning ham zimmalaringizga ro'za tutish farz qilindi. Shoyadki, (shunga amal qilib) taqvodor bo'lsangiz."¹¹

Bu oyat Islomdagi asosiy ibodatlardan biri bo'lgan ro'zaning farzligini huquqiy jihatdan mustahkamlab beradi. Tafsiriy jihatdan "kutiba" fe'li orqali ro'zaning majburiyligi (farzligi) qat'iy tarzda ifodalangan. Sobuniy bu oyatni sharhlar ekan, ro'za nafaqat ruhiy poklanish, balki jamiyatda ijtimoiy tenglik, rahmshafqat hissi va taqvo yo'lini mustahkamlovchi asosiy amal ekanini ta'kidlaydi.

2. Muomalotga oid oyatlar:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدِينٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ

¹¹ Куръони карим маъноларининг таржима ва тафсири. / Таржима ва тафсир муаллифи: Абдулазиз Мансур. Т.: ТИУ, 2012. – Б. 28.

“Ey mo‘minlar! Agar biror muddatgacha qarzlashsangiz, buni yozib qo‘yinglar.”¹²

Bu oyat moliyaviy huquq asoslaridan biri bo‘lib, huquqiy hujjatlashtirish zaruriyatini ilgari suradi. Shartnoma, guvohlik, yozma kelishuv kabi tamoyillar zamonaviy yuristlik prinsiplariga hamohang tarzda ko‘rsatilgan. Tafsir ilmida bu oyat huquqiy xavfsizlik va ijtimoiy adolatni ta‘minlovchi asosiy mezon sifatida e’tirof etilgan.

3. Jinoyatga oid oyatlar:

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِّنَ اللَّهِ

“O‘g‘ri erkak va o‘g‘ri ayolning (gunohiga) jazolik tarzda qo‘llarini kesinglar. Bu – Allohdan bir jazodir.”¹³ (Moida, 38)

Bu oyat jinoyat huquqi doirasida hadd jazosining aniq ko‘rsatmasidir. Fiqhiy manbalarda bu jazo qo‘llanishi uchun shartlar – o‘g‘rilik miqdori, guvohlar, mulk holati va jinoyat niyati kabi jihatlar batafsil bayon etilgan. Jassos ushbu oyatni sharhlar ekan, hadd jazolarining asosiy maqsadi jamiyatni og‘ir jinoyatlardan saqlash ekanini urg‘ulaydi¹⁴.

4. Moliya va merosga oid oyatlar:

لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانُ وَالْأَقْرَبُونَ

“Ota-onalar va yaqin qarindoshlardan (meros sifatida) nima qolgan bo‘lsa, undan erkaklar uchun ham ulush bordir.”¹⁵ (Niso, 7)

Bu oyat Islomdagi meros qonunchiligiga asos bo‘lib xizmat qiladi. Meros taqsimoti Qur‘on oyatlari asosida qat‘iy ravishda tartibga solingan bo‘lib, bu jihatdan Islom huquqi noyob tizim hisoblanadi. Tafsirchilarning fikricha, ushbu oyat orqali Alloh ayollar va erkaklar o‘rtasidagi adolatli taqsimotni belgilab, iqtisodiy barqarorlikka zamin yaratgan.

¹² Куръони карим маъноларининг таржима ва тафсири. / Таржима ва тафсир муаллифи: Абдулазиз Мансур. Т.: ТИУ, 2012. – Б. 48.

¹³ Куръони карим маъноларининг таржима ва тафсири. / Таржима ва тафсир муаллифи: Абдулазиз Мансур. – Т.: ТИУ, 2012. – Б. 114.

¹⁴ Абу Бакр Жассос. Аҳком ал-Куръон. – Ж.П. – Байрут: Дар ал-фикр, 2008. – Б. 26.

¹⁵ Куръони карим маъноларининг таржима ва тафсири. / Таржима ва тафсир муаллифи: Абдулазиз Мансур. – Т.: ТИУ, 2012. – Б. 78.

Mazkur tadqiqot natijalari Qur'oni karimdagi ahkom oyatlarining islom huquq tizimining shakllanishi va rivojlanishida fundamental normativ asos sifatida alohida ahamiyat kasb etishini tasdiqlaydi. Tahlil jarayonida hukm oyatlarining tushunchaviy mohiyati, tasnifiy yondashuvlari hamda ularning ibodat, muomalot, jinoyat, moliya va davlat-huquqiy munosabatlarni tartibga solishdagi funksional roli ilmiy asosda ochib berildi.

Shuningdek, hukm oyatlarining miqdori borasida ilmiy adabiyotlarda yakdil pozitsiya mavjud emasligi aniqlanib, bu holat ularning mazmuniy doirasi, metodologik yondashuvlar va tasnif mezonlarining turlicha talqin qilinishi bilan izohlanadi. Turli ulamo va tadqiqotchilar tomonidan ilgari surilgan qarashlar ahkom oyatlarining qamrovi keng va ko'p qatlamli ekanini ko'rsatadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, to'g'ridan-to'g'ri shar'iy hukmni ifodalovchi oyatlar normativ-huquqiy qoidalar tizimining bevosita asosini tashkil etsa, bilvosita hukm chiqarishga asos bo'luvchi oyatlar fiqhiy ijtihod, qiyos, istihson va boshqa usullar orqali huquqiy normalarning rivojlanishiga xizmat qiladi. Bu esa islom huquqining ichki dinamikasi, moslashuvchanligi va zamonaviy ijtimoiy-huquqiy ehtiyojlarga javob berish imkoniyatini ta'minlaydi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, ahkom oyatlari islomiy huquqiy tafakkurning nazariy-metodologik poydevorini tashkil etib, ularning chuqur o'rganilishi nafaqat fiqh ilmining rivoji, balki zamonaviy huquqiy tizimlar bilan qiyosiy tahlillar olib borishda ham muhim ilmiy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR

1. Қуръони карим маъноларининг таржима ва тафсири. / Таржима ва тафсир муаллифи: Абдулазиз Мансур. –Т.: ТИУ, 2012. – Б.
2. Абу Бакр Жассос. Аҳком ал-Қуръон. – Ж.П. – Байрут: Дар ал-фикр, 2008.
3. Muhammad Ali as-Sobuniy. Ravo'i'ul Bayon: Tafsiru ayatil-ahkam min al-Qur'an. – J. I. –Damashq: Maktabat al-G'azzoli, 1980.
4. A.X. Saidov. Burhoniddin Marg'iloniy – buyuk huquqshunos. – Toshkent: Iqtisodiyot va huquq. 1997.

5. A.Sh.Jo‘zjoniy. Islom huquqshunosligi, hanafiy mazhabi va Markaziy Osiyo faqihlari. – Toshkent: TIU, 2002.
6. Сюкняйнси Л.Р. Мусулманское право (структура и основные институты). – М.: Институт государства и право АН СССР, 1984.
7. История государства и права зарубежных стран. Часть 1. - М.: “Норма”, 1996.